

TANULMÁNYOK /ARTICLES

Regionális rugalmasság – rugalmas régiók

Regional resilience – resilient regions

TÓTH BALÁZS ISTVÁN

KULCSSZAVAK: rugalmasság, adaptáció, útfüggőség, adózás előtti eredmény, megye

ABSZTRAKT: 2010 őszén a Cambridge Journal of Regions, Economy and Society folyóirat tematikus számot jelentetett meg a regionális rugalmasság elméleti vonatkozásaival, valamint empirikus elemzési lehetőségeivel kapcsolatban. A különszám megjelenését az indokolta, hogy az elmúlt években egyre jelentősebb figyelmet szenteltek a rugalmas régiók koncepciójának a nemzetközi – főként angolszász – szakmai anyagokban és tudományos szakirodalomban. Tanulmányomban arra töreksem, hogy megvizsgáljam a regionális rugalmasság értelmezését és a kifejezéssel kapcsolatos álláspontokat a lényegesebb külföldi publikációkon keresztül. Ezt a részt szervesen összekapcsolom az útfüggőségi elméletekkel, valamint részletesen tárgyalom a rugalmasság és adaptációs képesség viszonyát is. A teoretikus elemek bemutatása során felvázolom a regionális rugalmasság úgynevezett négyfázisú modelljét. Dolgozatomban néhány külföldi empirikus tanulmány alapján érintem a témakör hazai alkalmazásának, adaptálásának lehetőségeit is. A tanulmány keretében kísérletet teszek a regionális rugalmasság illusztrálására egy szemléletes hazai példa segítségével, ehhez a vállalkozásokat érintő egyik legfontosabb számviteli eredménykategóriát, az adózás előtti eredményt hívom segítségül. Az elemzés keretében értékelem, miként alakult a társas vállalkozások jövedelmezőségének rugalmassága megyei szinten a 2000–2007 közötti időszakban.

KEYWORDS: *resilience, adaptation, path dependency, earnings before taxes, Hungarian counties*

ABSTRACT: *In autumn 2010, a special edition of the Cambridge Journal of Regions, Economy and Society was devoted to examining the term "regional resilience" and assessing its basic theoretical foundations and the empirical evidence that may support it. The editors noticed that more attention had been given to the concept of resilient regions in the past few years in international scientific publications. It is still a substantial question why the concept has become so popular.*

The term "resilience" originated in environmental and disaster studies and it describes the capability to adapt and renew under unfavourable conditions. In economics, resilience has been defined in terms of a return to a fixed and narrowly defined equilibrium or, in the more liberal version, to multiple equilibria. However, in

social sciences, especially in regional sciences, resilience seems to have become accepted because of its connection with regional adaptation. It is closely related to evolutionary economics and evolutionary economic geography, too.

The purpose of this research is to introduce regional resilience as a promising concept to explain differences in regional economic strength. An attempt is made to explore and analyse the meaning of regional resilience in detail and define the different points of view in relation of the term through some illustrative examples. Before introducing the theory of resilience, the term is differentiated from those of elasticity and flexibility. The theoretical background and possible interpretations of resilient regions are presented. This part is connected with the path dependency theory. The connection of resilience and adaptive capacity is dealt with in some detail. While describing the theoretical elements, a four-phase adaptive-cycle model of regional economic resilience is presented.

Finally, the potential application of this model to Hungary on the basis of international empirical investigations is discussed, and a graphic example of a case of regional resilience in Hungary is produced. For this, a significant accounting result of joint ventures, i. e. earnings before taxes, is analysed. An analysis of resilience in relation to profitability is presented on the level of Hungarian counties in the period of 2000–2007. This research suggests that there are great differences between the Hungarian counties regarding the ability to regain profitability after periods of decline.

A rugalmasság értelmezésével kapcsolatos alapvetések

A rugalmasság szóhasználatában és meghatározásában nem csekély különbségek mutatkoznak a magyar és az angolszász közgazdaság-tudományi szakirodalom között. A közgazdaságtanban magyarul rugalmasságnak fordított szóra az angolszász irodalom három eltérő kifejezést alkalmaz (elasticity, flexibility, resilience), de jelentéstartalmával kapcsolatosan négy értelmezési keret is megkülönböztethető. Mivel jelen tanulmányban a rugalmasság viszonylag új megközelítését érintem, ezért elengedhetetlen, hogy bevezetésként utaljak a fogalom lehetséges közgazdaságtani értelmezéseire, a kifejezéssel kapcsolatos felfogásokra:

- Rugalmasság mint érzékenység (elasticity). A rugalmasság – amely közgazdasági alapfogalomként a mikrogazdaságtanban jelenik meg először a termékpiacon tanulmányozásával kapcsolatosan – egyrészt annak leírására szolgál, hogy milyen mértékben reagál egy változó egy másik tényező módosulására, változására. Különösen fontos alkalmazása a keresletrugalmasság (elasticity of demand), a kereslet (saját) árugalmassága (price elasticity of demand), a kínálat árugalmassága (price elasticity of supply), a jövedelemrugalmasság (income elasticity of demand), a kereszt-keresletrugalmasság (cross elasticity of demand) vagy a helyettesítési rugalmasság (elasticity of substitution).

- Rugalmasság mint időbeli alkalmazkodás (flexibility 1). A rugalmasság egy másik szemlélete tükröződik a makrogazdaságtanban, az aggregált kínálattal kapcsolatos elemzésekben, valamint a gazdasági ingadozások elméleteiben. A rugalmas versus ragadós árak és bérek (flexible prices, flexible wages) ebben a vonatkozásban annak leírására szolgálnak, hogy miért viselkedik másként az aggregált kínálat rövid és hosszú távon. Szintén szorosan összefügg az időbeli alkalmazkodással az, hogy a fogyasztói igények differenciálódása rugalmas termelési/gyártási rendszerek (flexible production systems) kialakítását tette szükségessé. A rugalmasság ebben a viszonylatban a termelési program gyors módosítására, az átfutási időben elérhető megtakarításra utaló elv.
- Rugalmasság mint önműködés, szabad érvényesülés (flexibility 2). A nemzetközi közgazdaságtan szempontjából nagy jelentőséggel bírnak a különféle árfolyamrendszerek a nemzetközi pénzforgalom és külgazdasági egyensúly tárgyalásakor. A rugalmasság fogalma ebben a kontextusban is megjelenik, azonban (ismét) más jelentéstartalommal. Az árfolyamrendszerek egyes típusait ugyanis az különbözteti meg egymástól, hogy létezik-e olyan beavatkozás, amely meggátolja az árfolyamok túlzott kilengéseit. Ha nincsen, akkor szabadon lebegő, úgynevezett rugalmas árfolyamokkal (flexible exchange rates) van dolgunk. Szintén a kötetlenségre, a rögzítetlenségre utal a rugalmas munkaidő (flexible working hours) fogalma is, amely alternatív (atipikus) foglalkozási formaként lehetővé teszi a munkaerő „önműködését” a hagyományos munkaviszony szigorúbb jellemzőivel szemben.
- Rugalmasság mint ellenállóképesség (resilience). Ez a megközelítés alapjaiban tér el az előző három pontban vázoltaktól, nemcsak a szóhasználatot, hanem az értelmezést illetően is. E megközelítés is két összefüggő jelenség közötti kapcsolatot vizsgál, amelyek közül egyik az időtényező, a másik pedig a gazdasági teljesítmény leírására szolgáló indikátor. A rugalmasság ebben az esetben viszont nem pusztán időbeli alkalmazkodást sugall, hanem egy adott jelenségre történő válaszadás gyorsaságát is magában foglalja. A rugalmas régiók (resilient regions) vagy regionális rugalmasság (regional resilience) koncepciója újabban ezt a megközelítést és irányt erősíti.

A felsorolás alapján elmondható, hogy a rugalmasság bizonyos esetekben pontosan megadható, kiszámolható, a változás nagyságát kifejező mutató, ugyanakkor a kifejezésnek ismeretesek olyan kategóriái is, amelyek ennél tágabbak, kevésbé egzaktak, mégis pontosan definiálhatók. A felsorolásból az is látszik, hogy a rugalmasság immáron végighúzódik a közgazdasági elemzések összes alapvető szintjén (mikro-, mezo-, makro- és nemzetközi gazdaságtan), azonban mindegyik területen más-más értelemben bukkan fel.

A regionális rugalmasság néhány elméleti vonatkozása

A bevezető rész alapján kijelenthető, hogy amikor tanulmányomban a regionális rugalmasságot vizsgálom, akkor a rugalmasságot mint jellemvonást, alkalmazkodóképességet, ellenállásra való hajlamot értelmezem.

Le kell szögezni, hogy a szóban forgó és az elmúlt években intenzív fejlődésnek indult regionális rugalmassági kutatásokkal egyre több – egyelőre külföldi – kutató szimpatizál, de a formálódó koncepciót legalább ugyanennyi tudós kritizálja. A regionális tudomány angolszász szakirodalmában a regionális gazdasági folyamatok tanulmányozása újabban elmozdult a regionális növekedés tényezőinek és a fejlődés folyamatának vizsgálatáról az úgynevezett regionális rugalmasság analízise felé. E jelenség hátterében olyan mozgatórugók, különleges események – leggyakrabban sokkhatást kiváltó történések – állnak, amelyek gyakran komoly gazdasági következményekkel párosulnak. Ilyen eseményként említhető például a 2001. szeptember 11-i terrortámadás az Egyesült Államokban, a Katrina hurrikán okozta pusztítás a Mexikói-öbölben, de itt említhetők a 2004 karácsonyán bekövetkezett indonéziai szökőár tragikus eseményei vagy éppen a közelmúlt megrázó történései a japán Fukushimaiban. A természeti katasztrófáknak és/vagy társadalmi megrázkódtatásoknak rendszerint komoly gazdasági – és gazdaságon kívüli – következményei vannak nacionális, de főként szubnacionális, regionális szinten. Ez utóbbi megállapítás azzal magyarázható, hogy valamely krízis nyomán kialakult kedvezőtlen gazdasági vagy társadalmi helyzet nem feltétlenül hat a nemzetállamok egészére, de annak bizonyos régióira, egyes térségeinek fejlődésére jelentős befolyást gyakorol (a fenti példák egyikét idézve, a Katrina hurrikán például súlyos csapást mért Alabama, Louisiana és Mississippi államra, de az Egyesült Államok többi régiójára nem). Az elmúlt években világszerte tanúi voltunk néhány komoly társadalmi vagy természeti megrázkódtatásnak, amelyek mind oda vezettek, hogy a kutatók felismerték és megfogalmazták, hogy a regionális szinten végbemenő restriktív hatásokkal feltétlenül foglalkozni kell, a jelenségek gazdasági, valamint társadalmi életre gyakorolt következményeit és háttértényezőit pedig tanulmányozni kell.

Ezzel összhangban egyre több amerikai és európai kutató figyelmét kelti fel napjainkban, hogy miként lehet a nehezen vagy nem kivédhető kockázatok ellen fellépni, azokra megfelelő választ adni, illetőleg mennyi időt vesz igénybe a sokkhelyzetből való kilábalás. Ezenkívül az is igen lényeges kérdésként merült fel, hogy miért képesek egyes régiók gyorsabban kilábalni a depresszióból, míg más térségek nem vagy alig képesek úrrá lenni valamely krízishelyzet okozta gazdasági megrázkódtatáson. A felmerült kérdésekre választ kereső kutatások néhány éve a regionális rugalmasság (ellenállóképesség) problémaköre alatt összpontosultak.

Rögtön le kell szögezni, hogy a rugalmas régiókkal való foglalkozás még igen csak kezdeti fázisában van, ezért megítélése korántsem egységes. A politikai do-

kumentumokban leggyakrabban a versenyképesség egyfajta metaforájaként emlegetik, a tudományos élet képviselőinek egy része szerint azonban ígéretesnek hangzik a formálódó koncepció. Christopherson és szerzőtársai (2010) publikációjukban rámutatnak arra, hogy az elmúlt években megoszlott a vélekedés a rugalmas régiók tudományos megalapozottságával kapcsolatban. Vannak, akik szerint használata kívánatos, mert szakmai vitákra alkalmas, multidiszciplináris kilátásokkal rendelkezik, illetőleg a koncepció reménykeltő, mert a területi különbségek mibenléte jobban tisztázható ezen keresztül (Dawley et al. 2010, Foster 2007, 2010, Martin 2010, Martin, Simmie 2010, Pendall et al. 2007). Mások – köztük Has-sink (2010) és Swanstrom (2008) – viszont egyértelműen amellett érvelnek, hogy a fogalom kifejezéstelen, a koncepció pedig a régiók alakulását, változását irányító folyamatok félreértelmezéséhez vezet. Safford (2009) sem ajánlja a kifejezés használatát, mivel a társadalmi tőke speciális leképeződését látja a rugalmas régiók teóriájában. A továbbiakban viszont – mivel a hazai regionalisták körében még kevésbé ismert az elmélet – kizárólag azokra az álláspontokra fókuszálok, amelyek előremutató teóriaként, haladó szemléletű koncepcióként ítélik meg a rugalmas régiók elméletét.

A regionális rugalmasság nem az egyenletes gyarapodási folyamatok analízisével foglalkozik, hiszen a koncepció lényeges eleme, hogy bizonyos időszakokban bármely régióban adódhatnak krízishelyzetek (pl. természeti katasztrófák, gyárbezárások, pénzügyi válságok stb.), vagy éppen felléphetnek nagy jelentőségű áttörések (pl. technológiai forradalmak, szerkezet- és paradigmaváltások), amelyekre a legmegfelelőbb válaszokat kell adni. (A technikai áttörések helyett jelen tanulmányban csak a recesszió és válságok okozta rugalmassági esetekkel foglalkozom részletesen.) Nagyon egyszerűen fogalmazva, a rugalmassági gondolkodás arra fókuszál, hogy az eltérő karakterisztikával jellemezhető helyek hogyan képesek reagálni a régióon belüli vagy akár régióon kívülről jövő változásokra, vagyis miként képesek kilábalni az adott sokk okozta állapotból. Ezenkívül az elmélet megkísérel választ adni arra a kérdésre, hogy egyes régiók miért képesek magasabb teljesítmény vagy életszínvonal elérésére, mint más térségek. Természetesen ez a kérdésvetetés önmagában nem újdonság, hiszen a területi fejlődés vagy a területi versenyképesség elméletei már régóta keresik a választ erre a problémára, de mindegyik megközelítés más szemléletet és rendszert alkalmaz. A regionális rugalmasság elmélete is a saját szemszögéből kíván választ találni a kérdésre. A téma egyik kiváló szakértője, Foster (2007) szerint a regionális rugalmasság középpontjában egy folyamat áll, amelyben az anticipáció, a felkészülés, a válaszadás és a regionális gazdasági zavarokból való kilábalás fázisai egymásra épülnek. Hill et al. (2008) a rugalmas régiók lényegét abban látja, hogy az egyes térségek milyen módon képesek kilábalni a sokkok okozta traumából egy új növekedési pályára való elmozdulás céljából.

A formálódó elmélet az evolúciós megközelítést „preferálja” az „egyszerű” egyensúlyi megközelítéssel szemben, ugyanis a rugalmasság nem pusztán a recesszióból való sikeres kilábalást jelenti, hanem azt is, hogy a regionális növe-

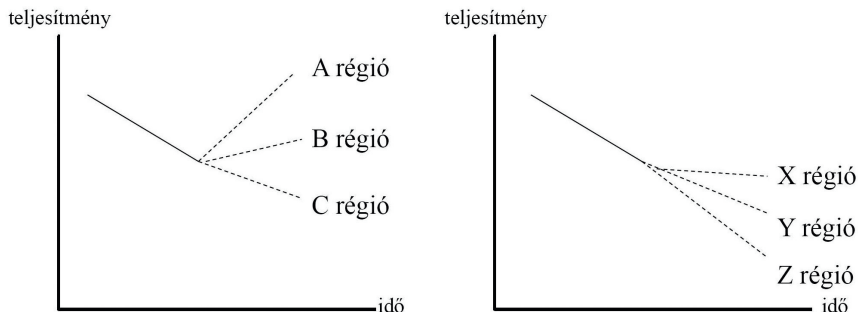
kedést hosszabb távon is képes fenntartani a régió. E szemlélet szerint tehát a helyi gazdaság fejlődése távol áll az egyenletes, inkrementális növekedési folyamatoktól, mert a növekedési fázisokat időnként törések szakítják meg. A rugalmasságot tehát olyan mérték és idő együtteseként kell felfogni, amely alatt képes valamely térség visszatérni a sokkot megelőző állapotba, vagyis arra a szintre, ahol a krízis bekövetkezése előtt a kibocsátás és a foglalkoztatás szintje kedvező, optimális volt. Az ideális, optimális helyzettel kapcsolatban két markánsabb vonulat feszül egymásnak a külföldi szakirodalomban (Dawley et al. 2010, Martin, Simmie 2010):

- Az úgynevezett technikai rugalmasság (engineering resilience) megközelítés arra keresi a választ, hogy a régiók gazdasága képes-e ellenállni a gazdasági zavaroknak, ha pedig nem, akkor mennyi idő alatt képes visszatérni a korábbi, gazdaságilag optimális állapotba. Ez a megközelítés statikus szemléletű, kizárólag egyetlen lehetséges egyensúlyi állapotot feltételez, amely közgazdaságilag abban a pontban van, ahol a sokk megjelenése előtt működött a regionális gazdaság;
- Az úgynevezett ökológiai rugalmasság (ecological resilience) elmélete is egyensúlyi pozíciót keres, de nem feltételezi, hogy ez a helyzet csak a sokkot megelőző optimális pontban van. Az ökológiai rugalmasság abból indul ki, hogy a recesszióból való kilábaláskor több alternatív egyensúlyi pont valamelyikét éri el a régió. Az új egyensúlyi helyzet viszont lehet jobb és rosszabb is a sokkot megelőző állapotnál, azonban Chapple és Lester (2010) megítélése szerint egyértelműen jobb pozíciót ér el a régió a krízist követően. Ez a megközelítés dinamikusabb, mint a technikai rugalmasság, valamint Christopherson et al. (2010) szerint realisabb is.

Az elmélet egyensúlyi helyzetre vonatkozó megállapításait egyébként többen támadták, pontosan az evolúciós megközelítéssel való szoros összhangja miatt. A rugalmas régiók teóriája ugyanis komplex rendszerekben gondolkodik, az összetett szisztémák azonban sosem lehetnek egyensúlyban még elméleti szinten sem (Martin, Sunley 2006).

A rugalmasság tárgyalása kapcsán megkülönböztethetjük az úgynevezett abszolút és relatív rugalmasságot (ellenállóképességet). Ennek lényegét az 1. ábrán szemléltetem. Az ábra bal oldali részén szereplő három képzeletbeli régió közül A és B régiót abszolút rugalmasnak (ellenállónak) nevezzük, mert képesek úrrá lenni a teljesítmény (pl. kibocsátás, termelékenység, foglalkoztatottság) csökkenésén, és újra növekvő tendenciájúvá változtatják a produktivitást. Ezzel szemben C régió abszolút értelemben nem rugalmas (nem ellenálló), mivel a teljesítmény csökkenésének nem sikerül gátat szabni, így a regionális potenciál tovább süllyed. Az ábra bal oldali részével kapcsolatosan továbbá megállapítható, hogy A régió relatíve rugalmasabb, mint B, és B régió is relatíve rugalmasabb, mint C térség, hiszen egységnyi idő alatt nagyobb teljesítményjavulást képes felmutatni. Az ábra jobb oldalán szereplő képzeletbeli régiók közül egyik sem rugalmas (ellenálló) abszolút értelemben, hiszen X, Y és Z régió teljesítmé-

1. ábra: Abszolút és relatív rugalmasság (ellenállóképesség)
Absolute and relative resilience (capability of resistance)

Forrás: Foster (2010).

nye is csökkenő tendenciájú az idő függvényében, azonban a relatív rugalmasság ebben az esetben is értelmezhető: X régió relatíve rugalmasabb (ellenállóbb), mint Y vagy Z régió.

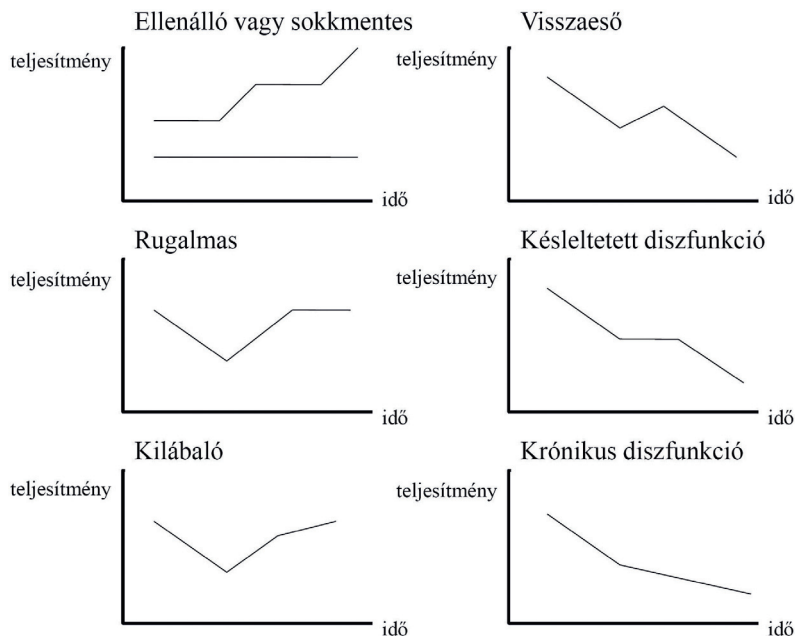
Az 1. ábrával kapcsolatosan természetesen felmerül a kérdés, hogy milyen időskálán vizsgáljuk a rugalmasságot. Noha a ma létező elméletek erre a problémára még nem adnak kielégítő választ, a témakörrel kapcsolatos empirikus vizsgálatok áttekintésekor az tapasztalható, hogy a kutatók igen eltérő időtávon vizsgálják a rugalmasságot. Úgy tűnik azonban, hogy nem is lehet egzakt választ adni a kérdésre, hiszen nem mindegy, hogy milyen indikátor(ok) segítségével mérjük a teljesítménycsökkenést majd -javulást, valamint az elemzési időtáv függ attól is, hogy milyen jellegű problémát vizsgálunk, valamint milyen karakterisztikájú területi egységet elemzünk. Ezenkívül az optimális helyzetből valamely új, ideális állapotba való eljutás időigénye is régióként eltérő.

Az abszolút és relatív rugalmassági pályák mélyebb szintű elemzése során az is világossá vált, hogy a regionális teljesítmény időbeli alakulásával kapcsolatosan elkülöníthető néhány fontosabb alapeset (2. ábra):

- Ellenálló vagy sokkmentes régió (resistance): az a térség, amely a növekvő regionális teljesítményt képes hosszabb távon stabilan fenntartani, folyamatosan vagy szakaszosan tovább növelni;
- Visszaeső régió (relapsing): az a térség, amely csak egy rövid periódusban képes ellensúlyozni a visszasodró hatásokat, de a teljesítmény hosszabb távon romló tendenciájú;
- Rugalmas régió (resilience): olyan régió, amely képes megfelelő választ adni a krízishelyzetre, vagyis képes a visszaesett regionális teljesítmény újbóli fokozására, valamint új egyensúlyi pozíció elérésére;
- Kilábaló régió (recovery): olyan régió, amely már elindult a sokkhelyzetből való kilábalás útján, de még időre van szüksége ahhoz, hogy a recesszió előtti egyensúlyi állapotot elérje vagy meghaladja;
- Késleltetett rendellenességű régió (delayed dysfunction): azokat a térségeket soroljuk ide, amelyek teljesítménye hosszabb távon csökkenő, a

2. ábra: A regionális teljesítmény változásának alapesetei
Cases regarding the change of regional performance

Forrás: saját szerkesztés (2011) Norris et al. (2009) alapján.

periódust rövidebb stagnáló vagy növekvő szakaszok kísérhetik, de összességében romló gazdasági teljesítmény jellemző rájuk;

- Krónikus rendellenességű régió (chronic dysfunction): azok a térségek tartoznak ide, amelyek esetében hosszú távon egyértelműen csökkenő a gazdaság teljesítménye, és várhatóan nem is képesek megfelelő választ adni a kialakult helyzetre.

Természetesen az alapesetek azonosítása nagymértékben függ attól, hogy milyen indikátort és időtávot használunk a teljesítmény leírására. Lehetséges például, hogy a teljesítmény rövid távon javuló helyzetet mutat, de hosszabb távon összességében romló tendenciájú, valamint az is előfordulhat, hogy bizonyos mutatók kedvező regionális teljesítményt jeleznek, míg más indikátorok kedvezőtlen tendenciákról árulkodnak. A vizsgált időszak hossza tehát meghatározhatja, ugyanakkor változtathatja is az eredményt. Mivel nincsen konkrét fogódzkodó abból a szempontból, hogy mekkora az optimális időszak, ezért roppant körültekintően kell eljárni, ha valamely térség produktívatá változását szeretnénk jellemezni, és a fenti alapesetek egyikébe kívánjuk besorolni. Az új egyensúlyi, optimális pont keresése vagy azonosítása ilyen helyzetben feltétlenül segítheti, orientálhatja a kutatót.

Rugalmasság-adaptáció-útfüggőség

Az alábbiakban néhány olyan elméleti adalékot ismertetek, amelyek termékenyen hatnak a regionális rugalmasság elméletére. A regionális rugalmasság problémaköre szorosan összefügg az adaptáció, illetve az adaptációs képesség kérdésével. Az adaptáció ebben a vonatkozásban nem terjedést vagy diffúziót jelent, mint például az innovációs folyamat szakaszai (invenció, innováció, adaptáció) esetében (Rechnitzer 1993), hanem inkább a megváltozott gazdasági feltételekhez való alkalmazkodásra, a folyamatosan változó környezetben való helytállásra, alkalmasságra utal (Dawley et al. 2010). Ez utóbbi értelmezés szerint a megfelelő adaptáció rendszerint a korábbi fejlődési út elhagyásával is párosul.

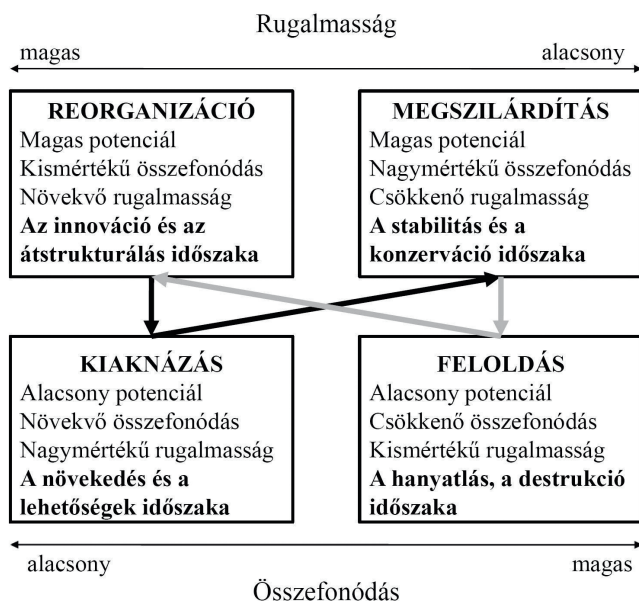
Ez a gondolat vezet át a második koncepcionális adalékhoz, amely szerint a rugalmas régió elmélete szoros összefüggést mutat az útfüggőség elméleteivel. Ezzel kapcsolatban három megközelítés terjedt el a szakirodalomban:

- Az útfüggőség történelmi-fejlődési dimenziója (Pendall et al. 2007) azt hangsúlyozza, hogy a válságok lényegében hosszabb távú változási folyamatok kényszerű részei. A régi ipari régiók esetében például bizonyos gazdasági tevékenységek át- vagy újraszervezése rövid távon olyan sokkhatásokat idézett elő, mint a racionalizálás okozta anyagi veszteségek vagy a munkahelyek elvesztése, de olyan jótékony hatásai voltak hosszabb gazdasági időtávon, amelyek a gazdasági, társadalmi, kulturális vagy természeti környezet komplex javulásában manifesztálódtak. E megközelítés szerint tehát a „rombolás” általában együtt jár a „teremtéssel”. A szemlélet nagy hangsúlyt fektet arra, hogy kellő adaptációs képesség álljon rendelkezésre a régióban.
- Az útfüggőség regionális bezártsággal („lock-in”) kapcsolatos elmélete (Grabher 1993) ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a gazdasági, társadalmi és strukturális rendszerek, valamint jövőképek idővel megmerevedhetnek, ezzel meggátolhatják a megfelelő adaptációs képesség kihasználását, és közvetve rontják a régiók rugalmasságát.
- Az útfüggőség végül úgy is értelmezhető, mint a szerkezetváltás előnyben részesítése a folyamatos kiigazítással szemben (Martin 2010). A régióban felhalmozott erőforrások, kompetenciák és tapasztalatok megfelelő kombinálásával rövid idő alatt hatékony válasz adható a megváltozott helyzetre (krízishelyzetre, de akár új iparág vagy bázisinnováció megjelenésére is). A szerkezetváltás sikeressége nagymértékben függ attól, miként dinamizálható a helyi vállalkozások és szervezetek a kihívások megjelenésének időszakájában. Az adaptáció tehát ebben a megközelítésben a helyi érintettek közötti dinamikus folyamatként értelmezendő, amely feltételezi, hogy a helyi vállalkozások és intézmények együttesen, újraszerveződéssel válaszolnak a megváltozott feltételekre, körülményekre. Ez utóbbi megközelítés sokak számára szimpatikusnak tűnhet, mivel a régiók változatosságának, sokoldalúságának és sokszínűségének lehetőségét hordozza magában.

Ha ez utóbbi vonalon gondolkodunk tovább, akkor egy olyan keretrendszerhez jutunk el, amely szimpatikusan írja le a regionális rugalmasság modelljét. A modell – amelyet Holling és Gunderson (2002) logikája alapján Martin (2010) vázolt fel – alapvetően egy négyfázisú, folyamatos forgásban lévő rendszeren nyugszik, amelyben a rugalmasság (adaptáció és változás), valamint az összefonódás (stabilizáció) két egymással ellentétes irányú folyamatot, lefutást képez. A kidolgozott modell nagyon hasonlít a makrogazdasági ingadozási szakaszok és a konjunktúraciklusok (konjunktúra versus dekonjunktúra) elméletére, valamint a változásmenedzsment irodalmából ismert Lewin-féle „felolvasztás–újrafagyasztás” koncepcióval (idézi Clark 1994, Marosán 2006) is összefüggésbe hozható:

- Egyrészt vannak olyan gazdasági folyamatok, tevékenységek, amelyek a növekedési pálya stabilizálására irányulnak (reorganizáció–kiaknázás–megszilárdítás folyamata): ebben a vonatkozásban a rugalmasság és az adaptáció jelentősége kicsi, de az összefonódás mértéke jelentős, hiszen meglévő struktúrák megszilárdításán, stabilizálásán van a lényeges hangsúly. A kiaknázás rögzítési folyamatának végén rendszerint megtörténik az új viszonyok, minták, szerepek és szabályok elsajátítása;
- Másrészt léteznek olyan folyamatok is, amelyek az új növekedési lehetőségek iránti igényt elégítik ki (megszilárdítás–feloldás–reorganizáció folyamata): ebben az esetben a rugalmasság növekszik, minden „cseppfolyós” és változékony lesz, az adaptációs képesség jelentősége megnő, a

3. ábra: A regionális rugalmasság négyszakasos modellje
Four-phase adaptive cycle model of regional resilience

Forrás: Holling, Gunderson (2002), Martin (2010).

szerkezetváltásra való felkészülés jegyében pedig a korábbi szoros összefonódás mértéke alábbhagy, és a hagyományos minták, szerepek és szabályok is értelmüket veszítik. Ez a szakasz a „már nem és még nem” korszakaként jellemezhető.

A vázolt folyamatokat mutatja be a 3. ábra, ahol a szövegdobozok közötti fekete nyilak mutatják a növekedési pálya stabilizációjára vonatkozó folyamatokat, a szürke nyilak pedig az új növekedési lehetőségek felé való elmozdulást illusztrálják. A szövegdobozokon belül található potenciál kifejezés a rendelkezésre álló vállalkozói kompetenciákra és jártasságra, valamint az üzleti kultúrára utal, az összefonódás a vállalkozói szféra kapcsolataira, együttműködéseire, meglévő felépítményeire vonatkozik, a rugalmasság pedig az innovációs hajlandóságot, az adaptációs képességet, a változás iránti igényt foglalja magában.

Empirikus tapasztalatok, hazai alkalmazási lehetőségek

A rugalmasság regionális szinten formálódó koncepciójának empirikus vizsgálata több jeles vállalkozás történt az elmúlt években. Foster (2010) több tényező (munkabérek, munkanélküliség, be- és kivándorlás, tőzsdeindex, jövedelemegyenlőtlenségek) együttes hatását vizsgálta az amerikai nagyvárosok példáján 1990 és 2005 között. Martin és Simmie (2010) számos indikátor bevonásával Cambridge és Swansea példáján tesztelte Martin (2010) négyfázisú modelljét az 1960 és 2005 közötti időszakra vonatkozóan.

Az egyik legszemléletesebb elemzés azonban Chapple és Lester (2010) nevéhez fűződik, akik diszkriminanciaelemzés keretében vizsgálták az USA nagyvárosainak rugalmasságát a reálbérek átlagos nagyságát alapul véve. Munkájukban a technikai rugalmasság versus ökológiai rugalmasság logikájára építve két markánsabb nézőpontot állítottak fel.

A statikus jellegű technikai rugalmasságot a szerzőpáros új egyensúlyi megközelítésnek nevezte el. Ez azt jelenti, hogy vizsgálatukban egyetlen kezdeti (sokk előtti optimális helyzet) és egyetlen végállapotot (sokk utáni optimális helyzet) tekintettek, majd ezekben az időpillanatokban megvizsgálták, hogy a nagyvárosokra jellemző reálbér elmarad-e az átlagos szinttől, vagy meghaladja azt. Ez alapján négy típusba sorolták a térségeket:

- Stagnáló (stagnant): az a térség, amely a sokk előtt és után is átlag alatti teljesítménnyel (reálbérrel) rendelkezik;
- Fejlődő/átalakuló (transformative): az a térség, amely a sokk előtt átlag alatti teljesítménnyel (reálbérrel) rendelkezik, de a sokk elmúltával a produktivitás (reálbér) átlagon felülivé válik;
- Visszaeső (falltering): az a térség, ahol a sokk bekövetkezése előtt a teljesítmény (reálbér) szintje átlag feletti, de a sokk elmúltával már átlagostól elmaradó produktivitással (reálbérrel) rendelkezik;

- Sikeres (thriving): az a térség, amely a sokk előtt és után is átlagon felüli teljesítőképességgel (reálbérrel) bír.

A fenti felosztáson kívül Chapple és Lester (2010) az ökológiai rugalmasság dinamikusabb szemléletét felhasználva egy másik megközelítést is alkalmaztak, amelyet útfüggőség-tipológiának kereszteltek. A módszer keretében a teljes vizsgált periódust két szakaszra bontották, úgy, hogy a kiinduló (sokk előtti optimális helyzet) és végállapot (sokk utáni, de nem feltétlenül optimális helyzet) mellett egy közbülső pontnak (depresszió) is kitüntetett figyelmet szenteltek. Ennek a közttes állapotnak a közbeiktatásával azt vizsgálták, hogy az így keletkezett, két részre osztott periódusban milyen fejlődést vagy lemaradást mutatnak a térségek. Az egyes típusok elnevezése hasonló az új egyensúlyi megközelítésnél vázoltakhoz, de tartalma kissé módosul ebben az esetben:

- Stagnáló (stagnant): az a térség, amely a depresszió időszakában és a sokk után is átlag alatti teljesítménnyel (reálbérrel) rendelkezik;
- Fejlődő/átalakuló (transformative): az a térség, amely a depresszív periódusban átlag alatti teljesítménnyel (reálbérrel) rendelkezik, de a sokk elmúltával a produktivitás (reálbér) átlagon felülivé válik;
- Visszaeső (faltering): az a térség, ahol a depresszió időszakában a teljesítmény (reálbér) szintje átlag feletti, de a sokk elmúltával már átlagostól elmaradó produktivitással (reálbérrel) rendelkezik;
- Sikeres (thriving): az a térség, amely a depresszió periódusában, valamint a sokk elmúltával is átlagon felüli teljesítőképességgel (reálbérrel) bír.

Első látásra azt a konklúziót vonhatnánk le, hogy a két módszer között csupán az tesz különbséget, hogy az első megközelítésben a sokk előtti kitüntetett, ideális állapot jelenti a kiindulópontot, a másik esetben pedig a depresszió mélypontja. Ez önmagában véve igaz, de a két megközelítés egy másik, sokkal lényegesebb tekintetben is eltér egymástól. Az új egyensúlyi megközelítés azt sugallja – ahogyan a szemlélet elnevezése is mutatja –, hogy valóban új optimális állapotba jutott a regionális gazdaság a recesszió elmúltával. Az útfüggőség-tipológia esetében viszont az új egyensúlyi pont elérése nem szükséges feltétel, csupán a teljesítményjavulás az. Ez azt jelenti, hogy az útfüggőség-megközelítés keretében minden olyan elemzésnek van értelme, ahol a térség már kilábalóban van a krízishelyzetből, noha az új egyensúlyi pontot még nem érte el a régió. Összegezve megállapítható, hogy az új egyensúlyi nézőpont esetén a térségnek a regionális teljesítmény változásának rugalmas alapesetébe kell tartoznia, míg az útfüggőség-tipológia a kilábaló, visszaeső és rugalmas alapesetek példáján is tesztelhető (az alapeseteket lásd a 2. ábrán).

Az 1. táblázat szemléletesen foglalja össze a két megközelítés alapján lehetséges tipizálásokat, besorolásokat. Összesen nyolc variáns létezik az átlagtól elmaradó és azt meghaladó teljesítményt alapul véve, illetve a három időszakot figyelembe véve. A nyolc kimenetből négy esetben azonos eredményre vezet az új egyensúlyi és az útfüggőség-megközelítés is, azonban négy esetben eltér a beosztás.

1. táblázat: Az egyes típusok elméletileg lehetséges esetei
Theoretically possible cases of the individual types

<i>A teljesítmény alakulása az átlaghoz képest</i>	<i>A sokk előtti időszakban</i>	<i>A depresszió időszakában</i>	<i>A sokk utáni időszakban</i>	<i>Besorolás az új egyensúlyi megközelítés alapján</i>	<i>Besorolás az ütfüggőség megközelítés alapján</i>
1. variáció	átlag alatti	átlag alatti	átlag alatti	stagnáló	stagnáló
2. variáció	átlag alatti	átlag feletti	átlag alatti	stagnáló	visszaeső
3. variáció	átlag feletti	átlag alatti	átlag alatti	visszaeső	stagnáló
4. variáció	átlag feletti	átlag feletti	átlag alatti	visszaeső	visszaeső
5. variáció	átlag alatti	átlag alatti	átlag feletti	fejlődő	fejlődő
6. variáció	átlag alatti	átlag feletti	átlag feletti	fejlődő	sikeres
7. variáció	átlag feletti	átlag alatti	átlag feletti	sikeres	fejlődő
8. variáció	átlag feletti	átlag feletti	átlag feletti	sikeres	sikeres

Forrás: saját szerkesztés (2011) Chapple, Lester alapján.

A fent hivatkozott amerikai publikációkon kívül több európai vizsgálat is napvilágot látott, többek közt a Ruhr-vidéki szén- és acélgyártás újrakonfigurálásának lehetőségeiről (Grabher 1993), a bilbaói (Gonzalez 2006), a stájer és Saar-vidéki (Otto, Trippel 2009), illetve az angol ipar megújulásáról (Hudson 2005), vagy éppen a Malopolski-i acélgyártás racionalizálásáról (Dawley et al. 2008).

Magyarországon korábban még nem készült a témakörrel kapcsolatban hasonló jellegű elemzés, ugyanakkor a közelmúlt pénzügyi válságának következményei már Magyarországon is megragadhatók a statisztikák szintjén. Rögtön hozzá kell azonban tenni, hogy a válságból való kilábalás végállapotának elérése egyelőre kérdéses, valamint az is, hogy a javuló teljesítmény egy új és tartós egyensúlyi pályához vezet-e. Jelenleg problémát okoz az is, hogy a statisztikai adatbázisokban elérhető adatok egyelőre csak a romló teljesítményt mutató évekre állnak rendelkezésre, így két-három évet még biztosan várni kell arra, hogy értékeljük a hazai régiók rugalmasságát a pénzügyi válságból való kilábalás szempontjából.

Természetesen lehetne foglalkozni foglalkoztatási, munkaerő-piaci vagy akár gazdaságon kívüli (pl. demográfiai) adatok elemzésével, azonban alapos megfontolások, feltáró elemzések és a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján úgy döntöttem, hogy a hazai társas vállalkozások adózás előtti eredményének megyei szintű alakulását mutatom be példaként. A vizsgálatot annak ismeretében végeztem el, hogy a hivatalos statisztikai adatbázisokban elérhető adatok helyenként torzítást is tartalmazhatnak, többek közt az eredménykategóriákra ható inflációs látszateredmények, illetve a társas vállalkozások eredményszemlélete miatt. A számviteli beszámolókkal ugyanakkor felmerül a székhely és a telephely közötti eltérés problémája is, hiszen az eredménykimutatás általában a vállalat székhelye szerint készül el, miközben a tevékenységet máshol, különböző telephelyeken folytatja. Ennek ellenére megítélésem szerint a vizsgált eredménykategória alkalmazása a társas vállalkozások esetében megbízható annyira, hogy segítségével kalkulációk végezhetőek.

A vizsgálat eredményei

A vállalkozások adózás előtti eredménye – amely a Nemzeti Adó- és Vámhivatal „A társasági adóbevallás kiemelt adatai” adatbázisából származik, valamint az 1992–2009 közötti időszakra vonatkozó adatokat reálértéken tartalmazza (bázis a 2000. év) – ebben a tekintetben a nyereséges és veszteséges cégek összesített eredményének egyenlegére utal.

A választott példa szakmai szempontból azért indokolt, mert a vállalkozások sikerességének egyik alapvető mércéjéről van szó, technikailag pedig azért szemléletes, mert az 1992 és 2000 közötti periódusban, valamint a 2004 és 2007 közötti időszakban az egy vállalkozásra jutó adófizetési kötelezettség és osztalékfizetés nélküli, vagyis korrigálatlan eredmény határozottan növekedett, a 2000–2004 közötti időszakban azonban határozott visszaesést mutatott az eredménykategória. Ennek a tendenciának a hátterében több fontosabb magyarázóerő húzódik meg, amelyet kiválóan foglal össze Szerb (2008) tanulmánya a vállalkozások működési helyzetéről. Megállapítható, hogy a vizsgált pénzügyi mutató alakulását nem lehet egy vagy két tényező alapján meghatározni, hiszen a hazai vállalkozások nemzetközi beágyazottságával kapcsolatos problémákat éppen úgy figyelembe kell venni, mint a kormányzati gazdaságpolitikai ciklusokat, az innovációs aktivitás változását, a vállalatdemográfiai adottságokat, a munkahely-teremtési lendületet vagy éppen a tőkeakkumulációs képességeket. A társasági adóbevallások egyértelműen arról árulkodnak, hogy a magyar vállalkozások dinamikus növekedése a 2000-es évek elején megtorpant, ami a fejlődésben rejlő tartalékok kimerülésére utal. A vállalkozások összesített bevételei látványos csökkenésnek indultak az évezred elején, és csak 2004/2005 után lehetünk ismét tanúi az emelkedésnek. Végül elmondható az is, hogy az egyéni vállalkozásoknál a veszteséges vállalkozások csökkenő trendje csupán 2004 óta érvényesül (ennek oka részben az eva alá tartozó vállalkozások növekedése), és – 2002 kivételével – az egyéni vállalkozói szektor eredményessége tartósan rossz volt. Az adózás előtti eredmény alakulására tehát több tényező együttesen hatott, sőt a visszaeső vállalati aktivitás nagy szerepet játszott abban is, hogy a munkanélküliség emelkedésnek indult hazánkban.

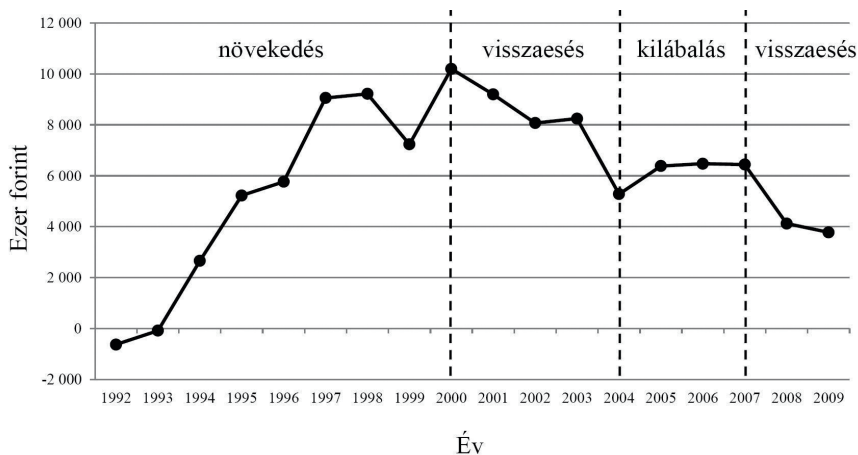
Rögtön hozzá kell tenni ehhez azt is, hogy a közelmúlt pénzügyi válsága miatt az egy vállalkozásra jutó adózás előtti eredmény megyei szinten 2008 után ismét csökkent (4. ábra). Ez azt jelenti, hogy a vizsgált mutató tendenciája alapján az elméleti résznél tárgyalt visszaeső alapesetbe tartozik, és nem a rugalmas típusba sorolható. Ebből pedig az következik, hogy az adatok kizárólag a Chapple, Lester (2010) által definiált útfüggőség-tipológia segítségével elemezhetők, hiszen – egyelőre – nem beszélhetünk új egyensúlyi helyzetről.

A 4. ábra alapján három időpontra, évre fordíthatunk megkülönböztetett figyelmet:

- Az egyik a 2000. év, amely a visszaesés időszaka előtti időpont. Ekkor érte el az egy vállalkozásra jutó, adózás előtti eredmény – 2000. évi bázison

4. ábra: Az egy vállalkozásra jutó, adózás előtti eredmény átlagának változása 1992 és 2009 között reálértéken (bázis a 2000. év)

Change of average of earnings before taxes per joint ventures between 1992 and 1999 at real value (base year: 2000)

Forrás: saját szerkesztés (2011) a Nemzeti Adó- és Vámhivatal adatai alapján.

számolva – maximumát a teljes vizsgált időszakot figyelembe véve. Az 1992 és 2000 között eltelt időszakra megyei szinten az jellemző, hogy mindenhol javult a cégek eredményessége, de Fejér, Győr-Moson-Sopron, Nógrád, illetve Vas megye vállalkozásai mutatták fel a legnagyobb mértékű gyarapodást, míg Bács-Kiskun, Békés és Zala megye cégei voltak a se-reghajtók.

- A másik kitüntetett időpont a depresszió időszakának mélypontja (egyben vége), vagyis a 2004-es év. A 2000 és 2004 közötti periódusban a legtöbb megyében csökkent a vállalkozásra jutó adózás előtti eredmény nagysága, csupán Békés és Komárom-Esztergom megye vállalkozásai bizonyultak ellenállóknak. Ebben az időszakban Győr-Moson-Sopron, Nógrád és Vas megye cégeinek jövedelmezősége esett vissza a leginkább.
- A harmadik vizsgált időpont 2007, amikor ismét magasabb szintre emelkedett a szóban forgó mutató átlagos értéke, bár nem közelítette meg a 2000-es átlagértéket. A legtöbb megye vállalkozásainak teljesítménye javulásnak indult, a 2004 és 2007 közötti időszakban Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Hajdú-Bihar és Vas megye büszkélkedhetett a legdinamikusabb javulással, míg három megye (Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád) összességében továbbra is visszaesést könyvelhetett el.

A vizsgált eredménykategória megyénkénti alakulását a 2. táblázat mutatja be részletesen a három kitüntetett évben. A táblázat 5. oszlopa mutatja százalékosan a visszaesés, a 6. oszlop pedig a kilábalás mértékét. A két adat hányadosából számítható ki a rugalmasság mértéke (7. oszlop), amely meghatározta a megyék sorrendbe állítását a táblázatban. A rugalmassági hányados éles kü-

2. táblázat: A hazai megyék rugalmassága az egy vállalkozásra jutó adózás előtti eredmény szempontjából
Resilience of Hungarian counties regarding the earnings before taxes per joint ventures

Megye	1 vállalatra jutó, adózás előtti eredmény, átlag (ezer Ft, 2000)	1 vállalatra jutó, adózás előtti eredmény, átlag (ezer Ft, 2004)	1 vállalatra jutó, adózás előtti eredmény, átlag (ezer Ft, 2007)	Viszaszámítás 2000-2004 (%)	Kilátás 2004-2007 (%)	Rugalmasság (kilátás / visszaszámítás)	Újfiuggóság-típus, besorolás
Csongrád	7 674,74	3 066,32	8 689,78	60,05	183,39	3,05	fejlődő
Hajdú-Bihar	9 514,42	4 645,77	10 462,53	51,17	125,21	2,45	fejlődő
Tolna	6 201,82	1 507,86	3 248,11	75,69	115,41	1,52	stagnáló
Borsod-Abaúj-Zemplén	8 306,81	4 900,89	6 938,33	41,00	41,57	1,01	fejlődő
Heves	6 636,96	3 265,92	4 790,58	50,79	46,68	0,92	stagnáló
Bács-Kiskun	3 793,52	2 601,77	3 315,11	31,42	27,42	0,87	stagnáló
Somogy	7 163,73	2 836,20	3 941,66	60,41	38,98	0,65	stagnáló
Baranya	4 932,68	1 807,30	2 442,19	63,36	35,13	0,55	stagnáló
Pest	12 571,83	6 364,48	8 098,31	49,38	27,24	0,55	sikeres
Vas	34 073,48	21 045,90	25 157,25	38,23	19,54	0,51	sikeres
Zala	5 485,60	2 135,51	2 583,67	61,07	20,99	0,34	stagnáló
Győr-Moson-Sopron	25 516,08	10 221,87	11 964,45	59,94	17,05	0,28	sikeres
Veszprém	8 101,47	4 149,03	4 447,82	48,79	7,20	0,15	stagnáló
Szabolcs-Szatmár-Bereg	6 528,66	2 936,09	2 959,83	55,03	0,81	0,01	stagnáló
Jász-Nagykun-Szolnok	7 139,35	3 981,08	3 854,65	44,24	-3,18	-0,07	stagnáló
Nógrád	37 260,29	3 882,71	2 698,78	89,58	-30,49	-0,34	stagnáló
Felőr	18 094,71	10 134,89	5 129,48	43,99	-49,39	-1,12	visszaszámított
Békés	-20 989,78	3 072,74	3 526,67		nem értelmezhető		stagnáló
Komárom-Esztergom	5 732,95	7 746,20	8 124,79		nem értelmezhető		sikeres

Forrás: saját szerkesztés (2011) a Nemzeti Adó- és Vámhivatal adatai alapján

lönbségekre enged következtetni a hazai megyék vállalkozásait illetően. Néhány megye (pl. Csongrád, Hajdú-Bihar, Tolna) vállalkozásai többszörösére javították jövedelmezőségüket a visszaesést követően, míg más megyék cégei nem voltak képesek ellensúlyozni az adózás előtti eredményt csökkenését, és teljesítményük tovább romlott (Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád). Megjegyzendő továbbá, hogy a legtöbb megye vállalkozásainak eredményessége javult 2007-re, de jövedelmezőségük átlagosan nem éri el a 2000-es év színvonalát. Két megye – Békés és Komárom-Esztergom – esetében nem értelmezhető a hányados, ugyanis ezekben a térségekben a vállalkozások eredményessége mindkét időszakban növekvő tendenciájú volt.

A kapott eredmények akkor válnak különösen érdekessé, ha az útfüggőség-típológia logikája alapján is besoroljuk a hazai megyéket, és összevetjük a rugalmassági hányadossal. A besorolásnál az adózás előtti eredmény teljes átlagát vettem alapul, majd az átlagos szinttől elmaradó vagy az átlagos szintet meghaladó pozíciók azonosítása után határoztam meg, hogy melyik típusba tartoznak az egyes térségek. A stagnáló megyék tehát átlag alatti, a fejlődő megyék javuló, a visszaeső megyék romló, a sikeres megyék pedig átlag feletti adózás előtti eredményre utalnak. A fejlődő régiók nagy – de legalább 1 feletti – rugalmassági hányadossal rendelkeznek, míg a stagnáló régiók vegyes képet, nagy szórást mutatnak ezen a téren. A sikeres megyék inkább a középmezőnyben helyezkednek el, amelyek annak ellenére, hogy a kilábalás után megőrizték átlag feletti pozíciójukat, csupán 0,3–0,5 körüli rugalmassági hányadost produkáltak, tehát kismértékben javult pénzügyi teljesítményük.

Összegzés

A 21. század első éveiben lejátszódó gazdasági krízishelyzetek arra sarkallták a kutatókat, hogy új utakat és módszereket keressenek a gazdasági folyamatok hátterében meghúzódó tényezők magyarázására. A begyűrűző pénzügyi válsággal egyértelművé vált, hogy a szakmai és tudományos élet képviselőinek új szemléletmódot kell elsajátítaniuk; ennek egyik alternatíváját a rugalmas régiók elmélete szolgáltathatja, amely a rugalmasság fogalmának új meghatározását is kívánja. A tanulmány megkísérelt átfogó képet, valamint részletesebb magyarázatot is adni a régiók gazdasági rugalmasságának értelmezéséről, modelljeiről és alkalmazási lehetőségeiről. A jövőben diszkriminanciaelemzés keretében jómagam is igyekszem árnyalni a kapott eredményeket több mutató párhuzamos ütköztetésével. Ehelyütt erre nem kerülhetett sor, mivel jelen tanulmány elsősorban a regionális rugalmassággal kapcsolatos válaszreakciók eltéréseinek leírására, a válság mélységének és a kilábalás sajátosságainak megfogalmazására koncentrált. A dolgozat keretei között egy jól szemléltethető vizsgálatra is sort került. Úgy vélem, hogy a hazai régiók, kistérségek vagy vá-

rosok kutatásával kapcsolatosan a regionális rugalmasság értelmezése és alkalmazása értékes megállapításokat nyújthat a jövőben, és a regionális kutatások új távlatait nyithatja meg.

Irodalom

- Chapple, K., Lester, T. W. (2010): The resilient regional labour market? The US case. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 85–104.
- Christopherson, S., Michie, J., Tyler, P. (2010): Regional resilience: theoretical and empirical perspectives. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 3–10.
- Clarke, L. (1994): *The essence of change*. Prentice Hill, New Jersey
- Dawley, S., Pike, A., Tomaney, J. (2010): Resilience, adaption and adaptability. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 59–70.
- Foster, K. A. (2007): A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience. *Working Paper*, 08., University of California, Berkeley
- Foster, K. A. (2010): *Regional resilience: how do we know it when we see it?* Conference on Urban and Regional Policy and Its Effects. Washington D. C. <http://regional-institute.buffalo.edu/Includes/UserDownloads/Foster%20DC%20Presentation%20v2%20May%202010.pdf> (konferenciaelőadás) Letöltés: 2011. okt. 7.
- Grabher, G. (1993): The weakness of strong ties: the lock-in of regional development in the Ruhr Area. In: Grabher, G. (ed.): *The Embedded Firm: on the Socio-Economics of Industrial Networks*. Routledge, London, 255–277.
- Gunderson, L. H., Holling, C. S. (2002): Resilience and adaptive cycles. In: Gunderson, L. H., Holling, C. S. (eds.): *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Island Press, Washington D. C., 25–62.
- Hassink, R. (2010): Regional resilience: a promising concept to explain differences in regional economic adaptability? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 45–58.
- Hill, E. W., Wial, H., Wolman, H. (2008): Exploring Regional Economic Resilience. *Working Paper*, 04., University of California, Berkeley
- Hudson, R. (2005): Rethinking change in old industrial regions: reflecting on the experiences of North East England. *Environment and Planning A*, 4., 581–596.
- Marosán Gy. (2006): *A 21. század stratégiai menedzsmentje*. Műszaki Kiadó, Budapest
- Martin, J., Simmie, R. (2010): The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 27–43.
- Martin, R. (2010): Roepke lecture in economic geography – rethinking regional path dependence: beyond lock-in to evolution. *Economic Geography*, 1., 1–27.
- Martin, R., Sunley, P. (2006): Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 5., 573–601.
- Norris, F. H., Tracey, M., Galea, S. (2009): Looking for resilience: understanding the longitudinal trajectories of responses to stress. *Soc Sci Med*, 12., 2190–2198.
- Otto, A., Trippel, M. (2009): How to turn the fate of old industrial areas: a comparison of cluster-based renewal processes in Styria and the Saarland. *Environment and Planning A*, 5., 1217–1233.
- Pendall, R., Foster, K. A., Cowell, M. (2007): Resilience and Regions: Building Understanding of the Metaphor. *Working Paper*, 12., University of California, Berkeley
- Rechnitzer J. (1993): Innovációs pontok és zónák, változási irányok a térszerkezetben. In: Enyedi Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 75–103.
- Safford, S. (2009): *Why the Garden Club Couldn't Save Youngtowns: The Transformation of the Rust Belt*. Harvard University Press, Cambridge

- Stehr, S. D. (2006): The Political Economy of Urban disaster Assistance. *Urban Affairs Review*, 4., 492–500.
- Swanstrom, T. (2008): Regional resilience: A Critical Examination of the Ecological Framework. *Working Paper*, 07., University of California, Berkeley
- Szerb L. (2008): A hazai kis- és középvállalkozások fejlődését és növekedését befolyásoló tényezők a 2000-es évek közepén. *Vállalkozás & Innováció*, 2., 1–35.